

Як створювалася україномовна "Енциклопедія кібернетики"

Професор Мирослав Кратко згадує, як у 1973 році в Києві видали першу у світі кібернетичну енциклопедію - і як він переконав академіка Глушкова, щоб перше видання словника було українською мовою.

7 лютого 2011

У передмові до першого тому "Енциклопедії кібернетики" (ЕК) 1973 року видання сказано, що його здійснено відповідно до постанови ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР: "Створення ЕК є результатом творчої співпраці Головної редакції Української Радянської Енциклопедії та ордена Леніна Інституту кібернетики Академії наук Української РСР".

Тому, перш ніж вести мову про те, як конкретно вели підготовку "Енциклопедії кібернетики" ці дві поважні академічні установи (Головна редакція УРЕ та Інститут кібернетики), як вони поділили роботу над виданням, і чому воно спочатку побачило світ українською мовою, а лише через рік - російською, треба сказати кілька слів про ці установи.

Видавництво "Українська Радянська Енциклопедія" (УРЕ) заснували у листопаді 1927 р., серед його фундаторів були Всеукраїнська Академія наук та Наркомат освіти республіки. Першим головним редактором видавництва став відомий державний діяч, академік ВУАН М.О. Скрипник (до 1930 р.).

Видавництво почало готувати видання Української Енциклопедії, однак за звинуваченням в "українському буржуазному націоналізмі" та "шкідництві" діяльність УРЕ припинили, а Скрипник у 1933 р. покінчив життя самогубством.

У 1944-48 рр. спробували вдруге відновити енциклопедичну інституцію в Україні, проте енциклопедичне видавництво - головна редакція Української Радянської Енциклопедії у складі АН УРСР - постало лише в 1957-му.

Микола Бажан - поет і головред

Головним редактором став відомий поет, академік АН УРСР М.П. Бажан (до 1983 р.). За цей час у видавництві побачила світ низка енциклопедичних видань: два видання "Української Радянської Енциклопедії" (1-ше видання у 17 томах, 1959-1965 рр.; 2-ге - у 12 томах, 1977-1985 рр.), "Український Енциклопедичний Словник" у 3-х томах (1-ше видання - 1964-1967 рр.; 2-ге - 1986-1987 рр.), "Історія міст і сіл Української РСР" у 26-ти томах (1967-1974рр.), "Історія українського мистецтва" у 6-ти томах (1966-1968 рр.) тощо; юридичний, політичний, філософський, економічний та ін. енциклопедичні словники.

Інститут кібернетики бере свій початок від утвореного в 1957 р. у складі АН УРСР Обчислювального центру. 1962-го року обчислювальний центр перейменували в Інститут кібернетики.

Слава про перший в країні Інститут кібернетики в Києві поширилася на увесь Радянський Союз і наприкінці 1960-х років директор інституту акад. В.М. Глушков вирішив*, що інститут досягнув такого наукового рівня, що може забезпечити видання першої в світі "Енциклопедії кібернетики".

**Не знаю, хто першим подав думку про енциклопедію. У той час, коли вийшла постанова про видання, я не був працівником Інституту кібернетики, але, зрозуміло, без Глушкова тут не обійшлося. Адже його призначили головним редактором енциклопедії кібернетики. Дехто твердив, що ідею видати енциклопедію подав В.М. Глушкову О.І. Кухтенко, призначений заступником головного редактора.*

Віктор Глушков - науковець і директор

Академічний інститут - не видавництво, його працівники майже не уявляли, що значить видати енциклопедію. Це зовсім не те, що видати наукову монографію. Тому вся, якщо можна так сказати, технічна робота лягла на Головну редакцію УРЕ, а Інститут кібернетики повинен був забезпечити науковий рівень видання.

В УРЕ працювали люди, які добре знали видавничу справу, але - як і їхній головний редактор (поет Микола Бажан) - мало що знали про таку, тоді ще молоду, науку як кібернетика.

Тому, коли почалася підготовка до видання кібернетичної енциклопедії, в УРЕ створили спеціальну редакцію, до якої ввійшли кілька працівників із технічною або математичною освітою, сподіваючись, що вони зможуть знайти спільну мову з співробітниками Інституту кібернетики.

Вченим секретарем редколегії "Енциклопедії кібернетики" і, одночасно, керівником редакції в УРЕ став П.В. Походзіло. Він, мабуть, колишній працівник якогось видавництва, бо його ерудиція в галузі кібернетики, як виявилось, була незадовільною.

Працівникам з УРЕ довелося чи не кожного дня звертатися до "кібернетичних корифеїв" із Інституту кібернетики з різними проханнями: то допомогти скласти реєстр статей енциклопедії, то порадити, хто зміг би написати їх, то, нарешті, прочитати одержаний від авторів матеріал. Корифеїв це нервувало, відволікало від основної роботи.

Кібернетики за роботою. Київ, 1960-ті. Фото: obriy.pib.com.ua

Коли я почав переговори про переїзд із Новосибірського академмістечка, де я працював в інституті математики Сибірського відділення АН СРСР, в Київ, щоб працювати в Інституті кібернетики, мені поставили дві умови: консультувати редакцію УРЕ з усіх кібернетичних питань, які у них виникають, і викладати в університеті на новоствореному факультеті кібернетики. З умовами я погодився.

Робота над енциклопедією йшла повним ходом, коли я прийшов в редакцію УРЕ. Вже давно було затвердили реєстр статей і поступило від авторів чимало замовлених матеріалів.

Ознайомившись із ними, я побачив, що і реєстр склали не найкращим чином, і автори не є добрими фахівцями. Тому багато матеріалів, за які вже заплатили авторам гонорар, довелося забракувати.

Крім того, до реєстру внесли декілька біографічних статей про діячів в галузі кібернетики, але список цих людей був складений дуже тенденційно.

Довелося йти до В. Глушкова і доповісти йому про ситуацію. Стосовно наукової частини енциклопедії, я одержав право змінювати реєстр так, як вважаю за потрібне, і вилучати непридатні матеріали - не зважаючи на те, чи авторів оплатили гонорар, чи ні. Також мені дозволили замовляти їх в інших авторів.

Глушков у математичному пориві. Це і наступні фото: www.icfcst.kiev.ua

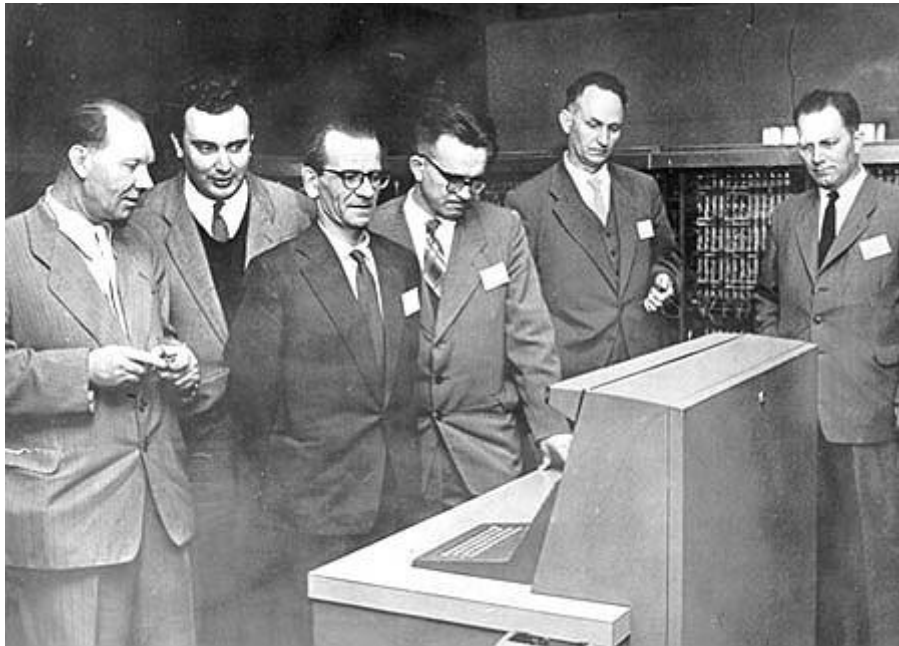
Що ж стосується біографій, пан Глушков довго не погоджувався з тим, щоб їх взагалі не давати. Мабуть, кожному приємно бачити своє прізвище в енциклопедії.

Я заявив, що не можу взяти на себе відповідальність за те, якою буде реакція світового наукового співтовариства, коли виявиться, що біографій багатьох діячів, які зробили вагомий внесок у кібернетику, але є біографії тих, чиї праці не мають великої цінності.

На це Віктор Глушков подумав, махнув рукою і сказав: "Робіть як знаєте, але енциклопедія має бути". Таким чином я мав розв'язані руки і приступив до роботи. Мене ввели до складу редколегії енциклопедії кібернетики.

Щодня, замість того, щоб іти в Інститут кібернетики, я йшов у старовинний будинок Головної редакції УРЕ і там до вечора читав отримані від авторів матеріали, вирішував, чи годяться вони для енциклопедії чи ні, редагував їх.

Якщо траплялося, що матеріал ніяк не можна виправити, доводилося замовляти статтю іншому авторові або самому писати самому. Одним словом, йшла щоденна напружена робота, бо наближався встановлений термін виходу видання в світ.

Під час відвідування фірми IBM за запрошенням Вільяма Майера - віце-президента компанії. Біля консолі першого американського серійного лампового комп'ютера "IBM 705". Справа наліво: В.С.Полін, С.Н.Мергелян, С.О.Лебедев, В.М.Глушков, Ю.Я.Базилевський (заст. міністра приладобудування СРСР), В.С.Петров. США, 1959 рік

Енциклопедію планували видавати двома мовами: українською та російською. Багато авторів було з Москви, Ленінграда, Новосибірська та інших російських міст. Вони, звичайно, прислали замовлені статті російською мовою.

Однак і ті автори, які жили в Україні та знали українську мову, писали російською, посилаючись на те, що вони не знають української термінології. Важку роботу перевести все на українську мову взяла на себе редакція літературного контролю УРЕ.

Пишу "перевести", а не "перекласти", бо це справді була робота не тільки перекладацька, а й термінологічна, адже українських кібернетичних термінів ще не було. Особливо хочеться відзначити в цій справі добросовісну, справді творчу працю завідувача редакції літконтролю І.А. Черненка.

В УРЕ було правило: якщо видання готується двома мовами, матеріал не приймуть до того часу, доки обидва варіанти - український і російський - не будуть готові. Отже, коли на початок 1973 року треба було здавати енциклопедію в друк, виникло питання, який варіант вийде у світ першим.

Микола Бажан хотів, щоб україномовна енциклопедія була першою, а Віктор Глушков - щоб першим був російський варіант.

Іван Драч - мабуть за порадою Миколи Бажана - навіть вірша написав про енциклопедію кібернетики ("На дні роси, або Внутрішній діалог з приводу випуску енциклопедії кібернетики"). Бажан зачитував його Глушкову, але той був непоступливий.

Я вирішив ще раз спробувати переконати пана Глушкова. Якраз тоді мені доручили підготувати статтю про енциклопедію для "Вісника Академії наук УРСР" двох авторів: В.М. Глушкова і М.І. Кратка.

Керуюча машина широкого призначення "ДНЕПР".

Павільйон виставки народного господарства. Київ, 1960 рік.

Зліва направо: В.І.Скурихін, Л.О.Коритна, Л.О.Жук, В.С.Каленчук, В.М.Глушков, Б.М.Малиновський.

Виправдовуючись, що потрібно узгодити текст статті, я зустрівся з Глушковим і спробував йому пояснювати, що через те, що терміни підготовки енциклопедії були обмеженими, не можна гарантувати, що у ній не залишаться якісь помилки чи неточності, а російські вчені, зі заздрості (адже не в Москві, а в Києві видали першу енциклопедію) вхопляться за них і розкритикують або, ще гірше, почнуть висміювати видання.

Коли ж ми першим випустимо український варіант, його росіяни не читатимуть, пріоритет ми все одно матимемо, а за рік ми "відшліфуємо" російський варіант і вже не будемо боятися ніякої критики. В. Глушков із цим погодився.

Таким чином перша "Енциклопедія кібернетики" в 1973 році вийшла в світ українською мовою, а російською - в 1974 р. Згодом її ще переклали німецькою в Німецькій демократичній республіці.

Мирослав КРАТКО - доктор фізико-математичних наук, професор (Луцьк)

Джерело: студентський тижневик "[Аудиторія](#)"

Україномовний двотомник
"Енциклопедії кібернетики" (1973)

ДОВІДКА: Перша у світі "Енциклопедія кібернетики" вийшла у Києві у видавництві "Українська радянська енциклопедія" - спершу українською (1973), а потім російською (1974).

Містить близько 1700 статей з інформатики, кібернетики (теоретичної, економічної і технічної) та обчислювальної техніки.

В циклі статей з біологічної кібернетики розглянуто проблеми, що пов'язані з управлінням біологічними системами.

Окремий цикл статей охоплює філософські та соціологічні питання кібернетики.

У створенні енциклопедій узяли участь близько 600 науковців та спеціалістів у різних галузях знань зі 102 наукових та виробничих установ Радянського Союзу.

Оригінал на <https://www.istpravda.com.ua/digest/4d4fb3c09e453/>